

Pauperisme in Vlaanderen

Tentoonstelling *Tegenwind. Armoede in België sinds 1800*

*Meer dan een eeuw geleden schreef August De Winne Door Arm Vlaanderen (1903). De verslaggever van het socialistische dagblad Le Peuple trok wekenlang door Vlaanderen en registreerde 'la misère des Flandres' op een pijnlijk nauwkeurige manier. Sindsdien is 'Arm Vlaanderen' een containerbegrip voor de materiële ellende van de fabrieksarbeiders, de thuiswerkers en de keuterboeren in het Vlaamstalige landsgedeelte omstreeks 1900. Voor velen lijkt dat vandaag een omgeslagen bladzijde. Heeft de hardwerkende Vlaming zich sindsdien met zijn legendarische ijver immers niet opgewerkt tot een welvarende burger? Wie de Vlaamse Armoedebaarometer er bij neemt, weet wel beter. Op dit ogenblik is één Vlaming op zeven arm, en de voorbije jaren nam de armoede niet af. De actuele realiteit en het historische verhaal inspireerden het Leuvense KADOC en enkele armoedeorganisaties tot de tentoonstelling '**Tegenwind. Armoede in België sinds 1800**'. Verleden en heden worden er via historische bronnen van toen en getuigenissen van vandaag in elkaar gevlochten tot een verhelderende en soms ontvucherende boodschap. Post Factum bezoekt de tentoonstelling op zondag 19 november 2017. Hieronder krijgt u alvast een historische inleiding...*

Tot het einde van de 18de eeuw waren er weinig aanwijzingen dat de omschrijving 'Arm Vlaanderen' tot in het buitenland bekend zou raken. Uiteraard maakte het ancien régime ook regelmatig zijn armoedeperioden mee, maar in die tijd had behoefte eerder een accidenteel, bijna cyclisch karakter. Misogsten, besmettelijke ziekten of oorlogen konden de bevolking plots decimeren, maar dat werd telkens gevolgd door een bevolkingsstijging. Volgens de Gentse demografiehistoricus Chris Vandenbroeke hadden de plattelandsbewoners daarvoor een efficiënte strategie ontwikkeld. In de nasleep van een crisis trouwden mensen vroeger en zetten ze meer kinderen op de wereld, waardoor het bevolkingscijfer zich kon

herstellen. Als gevolg van het uitblijven van oorlogsgeweld en zware epidemieën kenden de Lage Landen tijdens de 18de eeuw een continue bevolkingsstijging. Dat leidde op het platteland wel tot een versnippering van het areaal, maar dat werd opgelost door bij te verdienen in de huisnijverheid. Tijdens die bloeitijd van de rurale industrie vonden Vlaamse linnenproducten een afzet tot in het buitenland. ‘Vlaanderen’ behoorde toen tot de rijkste en dichtstbevolkte gebieden in Europa en werd door buitenlandse reizigers vaak met bewondering beschreven.

De huisnijverheid stort in

Omstreeks 1800 hadden onze streken alle troeven in handen om de vruchten te plukken van de eerste industriële revolutie: een vrij welvarende bevolking, een behoorlijke scholing, de aanwezigheid van grondstoffen, een industriële traditie, een koopkrachtig publiek, een groep van kapitaalkrachtige ondernemers en een strategische ligging. Het tegendeel werd het geval. Een industrieel conservatisme, de concurrentie met de Engelse industrie, enkele misoogsten en de gevolgen van een doorgedreven ‘marktdenken’ maakten dat de Vlaamse gewesten tegen het midden van de 19de eeuw één poel van ellende werden.

De bevolking bleef tijdens de eerste helft van de 19de eeuw verder stijgen, de landbouwperceeltjes werden nog kleiner en de pachtprijzen gingen verder de hoogte in. Om de eindjes aan elkaar te knopen waren de keuterboeren verplicht om langer te weven of te spinnen. Kinderen werden ingezet om aan de zware arbeid mee te doen. Op die manier wou men het hoofd bieden aan de concurrentie van de goedkope Engelse textielproducten. Aanvankelijk bestond er bij de Vlaamse textielondernemers heel wat weerstand om ook de stap naar de mechanisering te zetten. Ze hoopten het hoofd daarom boven water te houden door het drukken van de lonen. Maar tijdens het midden van de 19de eeuw stortte het ganse systeem in elkaar. De doodsteek werd gegeven door de dramatische hongerperiode van 1845-49.

La Misère des Flandres (<http://www.hetvirtueleland.be>)

Een amechtig volk van aardappeleters

In juni 1845 merkten de boeren rond Kortrijk voor het eerst dat de bladeren van de jonge aardappelplanten een bruine schimmel vertoonden. De ziekte verspreidde zich razendsnel over gans Noordwest-Europa en richtte een ware ravage aan. Voor de volksklassen was dat een catastrofe want de aardappel was een onmisbaar bestanddeel in het voedselrantsoen geworden. Vele landbouwers waren naar de teelt overgeschakeld omdat de plant gemakkelijk te telen was en op een gelijkaardig perceel dubbel zoveel kilocalorieën opleverde als graan. Bij de misoogst van 1845 ging ongeveer 90% van de opbrengst verloren.

Maar dat was nog maar het begin van de ellende. Een jaar later mislukte de aardappeloogst opnieuw, terwijl ook de rogge- en tarweoogst tegenvielen. De duur van die voedselcrisis ondermijnde de fysieke conditie van de bevolking en versterkte de kans op besmettelijke ziekten. Buiktyfus sloeg toe in 1847, cholera in 1848. Pas in 1850 leek

het ergste achter de rug. De armoedeperiode had in Vlaanderen geleid tot 50.000 extra overlijdens. Dat was veel maar niet te vergelijken met wat 'the great famine' toentertijd in Ierland aanrichtte (daar wordt het extra sterftecijfer op meer dan 400.000 geschat).

Ongeveer een halve eeuw vóór August De Winne trok ook Edouard Ducpétiaux door het land en noteerde zijn indrukken over de armoedeperiode van 1845-49. Zijn *Mémoire sur le paupérisme dans les Flandres* (uitgegeven in 1850) opende voor het eerst de ogen van de verlichte burgerij over de ellendige toestand van de bevolking. Ducpétiaux, op dat ogenblik inspecteur-generaal van de gevangenen en de weldadigheidsinstellingen, realiseerde zich dat maatschappelijk afwijkend gedrag en materiële armoede nauw met elkaar waren verbonden. Hij concludeerde dat bedelarij, landloperij, kinderverwaarlozing en criminaliteit – praktijken waarmee hij in zijn functie dagelijks in contact kwam – een logisch gevolg waren van een totale ontreddeing. Het pauperisme van de 19de eeuw was immers meer dan alleen een tekort aan voeding, kleding of huisvesting. Armoede was niet alleen materieel, maar raakte het ganse wezen van de mens, zowel fysisch als psychisch.

De lichamelijke aftakeling blijkt bijvoorbeeld uit de gemiddelde lengte van de jonge soldaten. Daar waar in 1800 de gemiddelde lengte van de rekruten nog 1,63 m. bedroeg, zakte dat omstreeks 1850 tot 1,58 m. Meer dan de helft van de miliciens uit de laagste sociale klassen werden afgekeurd omdat ze te klein waren. Bij meisjes en vrouwen raakte het menstruatieproces wegens de onvoldoende en onevenwichtige voeding totaal verstoord.

Buitenlandse reizigers spraken niet meer van de gezondheid van de Vlaamse bevolking, maar hadden het over de bloedloze lippen, de zwakke stem, de doffe blik, de verschrompelde huid van onze voorouders. Met de geestelijke ontwikkeling ging het al niet veel beter. In vele streken viel de geletterdheid terug van 40% in 1770 naar 25% in 1850. Vlamingen waren een amechtig volk van aardappeleters geworden...

Armoede, een bewijs van eigen falen

Zo erg als tijdens de hongerperiode van 1845-49 is het in Vlaanderen daarna niet meer geworden. Toch roept ook tijdens de volgende decennia de materiële ellende in de arbeidersbeluiken beelden op van 'Derde Wereldlanden' vandaag.

De verpaupering, de afstomping en de oververmoeidheid van de lange werkdagen zorgden nog steeds voor een apathische arbeidersklasse. Arbeiders en kleine boeren waren niet alleen armer geworden dan hun grootouders, de materiële en geestelijke

ANNÉES.	NOMBRE D'INDIGENTS.			NOMB. RELATIF DES INDIG. sur 100 âmes de populat.		
	VILLES.	CAMPAG.	TOTAL.	VILLES.	CAMPAG.	TOTAL.
1818	21,437	47,987	69,424	14 ¹ / ₂	9 ⁵ / ₈	10 ³ / ₄
1836	38,086	60,656	98,742	18 ¹ / ₂	10 ³ / ₈	12 ⁷ / ₁₀
1837	32,628	62,265	94,893	17 ⁹ / ₁₀	10 ⁷ / ₁₀	12 ¹ / ₂
1838	30,938	63,782	94,720	16 ⁷ / ₁₀	10 ⁹ / ₁₀	12 ³ / ₁₀
1839	33,161	66,064	99,225	17 ⁴ / ₅	11 ¹ / ₄	12 ⁴ / ₅
1840	33,300	69,363	102,663	17 ⁴ / ₅	11 ⁴ / ₅	13 ² / ₅
1841	34,526	72,104	106,630	18	12 ¹ / ₄	13 ⁴ / ₅
1842	34,688	77,046	111,734	17	13 ¹ / ₁₀	14 ¹ / ₅
1843	38,293	82,183	117,476	17 ¹ / ₅	14 ¹ / ₁₀	14 ⁹ / ₁₀
1844	38,043	85,509	120,552	17 ⁴ / ₅	14 ¹ / ₅	15 ¹ / ₅
1845	41,192	127,924	169,116	20 ² / ₅	21 ⁵ / ₅	21 ¹ / ₅
1846	47,889	167,277	215,166	25 ³ / ₅	28 ¹ / ₄	27 ¹ / ₅
1847	49,549	171,681	221,230	24 ⁶² / ₁₀₀	29 ¹ / ₂	28 ²³ / ₁₀₀
1848	46,452	155,308	201,760	24 ⁹¹ / ₁₀₀	26 ⁸⁵ / ₁₀₀	26 ¹⁶ / ₁₀₀

Een van de vele cijfertabellen waarmee Ducpétiaux in Mémoire sur le paupérisme dans les Flandres voor het eerst de ernst van de armoede aantoonde. De cijfers betreffen uiteindelijk enkel het aantal ondersteunde personen en geven dus maar een fragmentair beeld van de reële armoede (<https://unionisme.be>).

ontreddering ontnam hen ook alle perspectief voor een beter leven. Het versterkte alleen maar de uitzichtloosheid en de verleiding tot alcoholisme of ander deviant gedrag. Ondanks de wake-up call van Ducpétiaux kwam er van de kant van de burgerlijke elites weinig begrip voor de sociale situatie. De rest van de 19de eeuw bleef nog steeds een periode waarin maatschappelijk succes werd afgemeten aan de rijkdom die iemand opbouwde. Armoede was omgekeerd een resultaat van het eigen falen... Met allerlei legale instrumenten (cijnskiesrecht, coalitie- en stakingsverbod) en minder wettelijke middelen (werkliedenboekje, uitbetaling in natura, willekeurige ontslagen, ...) blokkeerden de 19de-eeuwse industriëlen hun arbeiders de toegang tot politieke en sociale emancipatie. Ook van de kant van de kerk was er weinig mededogen. Ofwel was armoede de wil van God, ofwel kon men zijn lot maar beter draaglijker maken door een zedelijk en voorbeeldig godsdienstig leven te leiden. Zelfs een pionier als Ducpétiaux nam een paternalistische houding aan tegenover het pauperisme: de kerk kon de arme wel bijsturen in het leven, maar hoefde niet bij te dragen tot een structurele oplossing van het probleem.

Over touwslagers en vellenbewerkers

Pas eind 19de eeuw was er verbetering merkbaar: de intrede van de socialistische partij in het parlement en het voortschrijdend inzicht in de voorheen conservatieve katholieke partij deden het tij keren. Allerlei sociale wetten in verband met arbeidsvoorwaarden, ziekte- en pensioenregeling maakten het leven draaglijker. In de steden wisten de arbeiders zich gesteund door de Belgische Werkliedenpartij, die net als Ducpétiaux inzag dat materiële ellende maar gelenigd kon worden door wetten die het alcoholgebruik aan banden legden, scholingsprogramma's, en een aanbod van ontspanning, huisvesting en gezinsvoorlichting.

Minder aandacht was er voor de verborgen armoede *op het platteland*, waar men zich net als vroeger toeleide op een aantal onderbetaalde nijverheden. Dat mocht August De Winne ervaren toen hij in de uithoeken van Vlaanderen kennis maakte met de gore levensstijl van de steenbakkers van Steendorp, de mandenmakers van Temse, de

vellenbewerders van Lokeren, de zwavelstokmakers van Geraardsbergen, de touwslagers van Hamme ... of de wevers van Zele: “Wij bevinden ons voor het huis van een wever. De deur is enkel van een houten klink voorzien. Waarom sloten aangebracht? Zulks is goed voor rijke mensen! Wij treden binnen en ik zie rond. Welke grievende ellende! In ieder der twee plaatsen, een strooien bed met versleten, vuile dekens, die bedekt zijn met het stof van het spinrad. In het bed der achterplaats, naast het getouw, slapen twee kinderen; het jongste is slechts weinige weken oud. Ruiten ontbreken aan het eenige venster. Men heeft de openingen met baaldoek gestopt. In de voorplaats eene waggelende tafel, kreupele stoelen met gebroken pikfels of zonder rugleuning, eene oude kist, een houten kapstok waaraan eenige kleedingstukken hangen, emmers en pannen op den grond, en in de schouw een lange, Leuvensche kachel. Er is geen vuur, en buiten blaast een ijzige wind.”

Patrick Praet